

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ ΝΕΑΣ ΕΚΔΟΣΗΣ	11
ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ	13
ΠΡΟΛΟΓΟΣ	15
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	21

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΕΣ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΕΣ ΔΙΕΥΚΡΙΝΙΣΕΙΣ	31
1. Θεωρητικό πλαίσιο	31
1.1. «Επιστημονικές αναπαραστάσεις» των διαδικασιών κοινωνικής επιρροής	33
1.2. Από το «λειτουργικό» στο «γενετικό» μοντέλο	39
1.3. Το γενετικό τριαδικό μοντέλο	54
1.4. Η απουσία θεωρίας των ενεργών μειονοτήτων στην ιστορία.....	67
2. Μεθοδολογικές παρατηρήσεις	80
2.1. Υπάρχοντα γραπτά κείμενα	82
2.2. Συνεντεύξεις	83
2.3. Διαδικασία και περιγραφή του υλικού	85

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

ΠΟΛΙΤΙΚΟ ΚΑΙ ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ	89
1. Υπέρ μιας κοινωνικής ψυχολογίας	89
1.1. Οι κοινωνικές σχέσεις φέρουν μια ψυχολογική διάσταση	90
1.2. Μεταξύ μιας καλής και μιας κακής υποδοχής της κοινωνικής ψυχολογίας	96

2. Οι αντίπαλοι	106
2.1. Ιστορική σύνοψη	107
2.2. Η κοινωνιοψυχολογική κατηγοριοποίηση του ελληνικού πληθυσμού	110
2.3. Το πολιτικό καθεστώς της περιόδου 1950-1967 και οι κοινωνιοψυχολογικές του αιτίες	127
2.4. Η ιδεολογική βάση της Δεξιάς	153

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Η ΑΝΑΔΥΣΗ ΤΗΣ ΜΕΙΟΝΟΤΗΤΑΣ ΤΟΥ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟΥ	163
1. Μια μειονότητα στη διαδικασία γένεσής της	163
2. Περί αναδύσεως	177

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

Η ΣΥΓΚΡΟΥΣΗ	191
1. Ορισμός των τριών κοινωνικών αντιπάλων	197
1.1. Ενεργή μειονότητα: εξεγερθέντες	198
1.2. Εξουσία: στρατιωτική δικτατορία	206
1.3. Πληθυσμός: ελληνικός λαός	216
2. Η εξέγερση	221
3. Οι τρόποι συμπεριφοράς της μειονότητας του Πολυτεχνείου	241
4. Οι κοινωνικές σχέσεις μεταξύ στρατιωτικού καθεστώτος, εξεγερθέντων και ελληνικού λαού	248
5. Η ήττα των εξεγερθέντων	261

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

Η ΕΝΣΩΜΑΤΩΣΗ ΤΗΣ ΜΕΙΟΝΟΤΗΤΑΣ ΤΟΥ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟΥ	267
1. Τι απέγιναν οι εξεγερθέντες	267
2. Οι «ασύγκριτοι»	277
3. ΠΑΣΟΚ: Το αίσθημα της «ανευθυνότητας» και της «θυματοποίησης»	302

ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	333
----------------------------------	-----

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ: Το δείγμα των συνεντεύξεων	347
--	-----

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	349
---------------------------	-----

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ ΝΕΑΣ ΕΚΔΟΣΗΣ

Το ανά χείρας βιβλίο δημοσιεύτηκε για πρώτη φορά το 1995. Δεκαπέντε περίπου χρόνια μετά επανεκδίδεται με αρκετές αλλαγές που αφορούν κυρίως διευκρινίσεις, γλωσσικές και εννοιολογικές διορθώσεις, και ενίοτε δομικές παρεμβάσεις. Το περιεχόμενο, οι αναλύσεις, τα αποτελέσματα και τα πορίσματα της μελέτης δεν τροποποιήθηκαν και η σημασία τους παραμένει, κατά τη γνώμη μας, σταθερή και αναλλοίωτη. Η εξέγερση του Πολυτεχνείου τον Νοέμβριο του '73 κατά του στρατιωτικού καθεστώτος θεωρείται γεγονός-σταθμός στη σύγχρονη ελληνική ιστορία και σηματοδοτεί το τέλος των ακραίων και ρητών ιδεολογικοπολιτικών ενδο-εθνικών συγκρούσεων. Φαίνεται μάλιστα ότι κατέχει κεντρική θέση στα αναπαραστασιακά γεγονότα μνήμης της ιστορίας των Ελλήνων, ενώ η χουντική επταετία, που κηλιδώνει το παρελθόν τους και την εθνική τους ταυτότητα, ταξινομείται στα γεγονότα κοινωνικής λήθης.*

Οι τρεις ιστορικές στιγμές κατά τις οποίες μελετάται η εξέγερση του Πολυτεχνείου –ανάδυση, σύγκρουση, ενσωμάτωση– δείχνουν την αλληλεπιδραστική συνέχεια των γεγονότων και του χρόνου: παρελθόν, παρόν, μέλλον. Δεν υπάρχει παρθενογένεση, όλα από κάπου ξεκινούν, εξελίσσονται και «καταλήγουν». Η σημασία τους έγκειται στην προσέγγιση των συνθηκών που τα παρήγαγαν, στη δράση των πρωταγωνιστών τους και στα αποτελέσματα που επέφεραν.

* Βλ. Μαντόγλου, Α. (2010), *Κοινωνική μνήμη, κοινωνική λήθη. Έκδηλες και λανθάνουσες μορφές κοινωνικής σκέψης*, Αθήνα: Πεδίο.

Δεν μπορούμε να φέρουμε τον χρόνο πίσω και να ξαναγράψουμε την ιστορία. Μπορούμε όμως να «αναγνώσουμε» το παρελθόν με διαφορετικά μεθοδολογικά και εννοιολογικά εργαλεία που αποκαλύπτουν νέες διαστάσεις. Δεν υποστηρίζουμε τη γνωστή ρήση ότι «η ιστορία επαναλαμβάνεται». Η ιστορία κατασκευάζεται από την ενεργή δράση των ατόμων και των ομάδων που έχουν ένα παρελθόν. Εξάλλου, αυτό που είμαστε είναι απόσταγμα του παρελθόντος και όσων έχουν συμβεί μέσα σε αυτό. Το παρελθόν αυτό συντίθεται από άπειρα γεγονότα, σημαντικά και λιγότερο σημαντικά, καθημερινά συμβάντα, πολιτικές και κοινωνικές εντάσεις, οικονομικές κρίσεις... Ποια γεγονότα θα καταγραφούν στην ιστορία και στην κοινωνική μνήμη; Αυτά που μας καθόρισαν ως άτομα, ως πολίτες, ως έθνος. Η εξέγερση του Πολυτεχνείου συγκαταλέγεται σε αυτά και συμβολίζει την αντίσταση στην καταπίεση και τη διεκδίκηση της δημοκρατίας.

Ασφαλώς όλα έχουν ένα τίμημα. Εξαργυρώνεται άραγε αυτό το τίμημα; Το μεγαλύτερο τμήμα των ανθρώπων που ασκούν την πολιτική εξουσία στις μέρες μας, οι πενηντάρηδες και οι εξηντάρηδες, ανήκει στη γενιά του Πολυτεχνείου. Η διακυβέρνηση του τόπου ήταν τέτοια που το τέλος της πρώτης δεκαετίας του 21ου αιώνα μάς βρίσκει σε πλήρη οικονομική κρίση με φόβους ενδεχόμενης πτώχευσης. Πώς θα διαχειριστούν αυτή την κρίση τα άτομα της γενιάς των γεγονότων της εξέγερσης του Πολυτεχνείου; Μήπως εδώ δείξουν και τα όριά τους;

Άννα Μαντόγλου
Γενάρης 2011

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Υπάρχουν γεγονότα που προσλαμβάνουν ευθύς αμέσως ιστορική σπουδαιότητα και συμβολική σημασία. Ένα απ' αυτά είναι, χωρίς αμφιβολία, η εξέγερση των φοιτητών στο Πολυτεχνείο τον Νοέμβριο του 1973. Είναι αλήθεια, πράγματι, ότι από την επόμενη κιόλας μέρα της αποτυχημένης απόπειρας των συνταγματαρχών να κλείσουν το στόμα των παιδιών, εκείνων που τόλμησαν να φωνάξουν αυτά που οι «συνετότεροι» πιο ηλικιωμένοι συμπολίτες σκέφτονταν βουβά, πυροδοτήθηκαν ένα κύμα –ολοένα και λιγότερο παθητικής– αντίδρασης στις επιταγές της χούντας και μια σειρά αλυσιδωτών αντιδράσεων που οδήγησαν, λίγους μήνες αργότερα, μετά την τραγωδία της Κύπρου, στην κατάρρευση της στρατιωτικής δικτατορίας. Είναι αλήθεια, ακόμα, ότι από την επόμενη κιόλας μέρα της εξέγερσης στο Πολυτεχνείο, το ίδιο το γεγονός πέρασε στη συλλογική μνήμη με αποτέλεσμα να υποστεί τις συνέπειες που κάτι τέτοιο επιφέρει: αλλοιώσεις, διογκώσεις, διαστρεβλώσεις, ακόμα και απόπειρες πολιτικής εκμετάλλευσης. Όσο ανεπίτρεπτο και λυπηρό κι αν είναι αυτό το τελευταίο, πιστοποιεί από μόνο του τη σπουδαιότητα που προσέλαβε στα μάτια του ελληνικού λαού η προσπάθεια κάποιων νέων παιδιών να αντισταθούν ενεργά αλλά ειρηνικά στη βία του στρατοκρατικού καθεστώτος, όταν τόσοι άλλοι φαινόταν να αποδέχονται μοιρολατρικά το παρατεταμένο φίμωμα της δημοκρατίας από μια χούφτα ξενοκίνητους και λίγο πολύ ανεγκέφαλους στρατιωτικούς. Είναι αλήθεια, επίσης, ότι από τότε μέχρι σήμερα έχει περάσει πολύς καιρός κι έχουν αμβλυνθεί οι συλλογικές και ατομικές μνήμες, ίσως ακόμα και οι συνειδήσεις. Τα νέα, τότε, παιδιά ανήκουν πλέον στην κατηγορία των «πεννηντάρηδων», πολ-

λοί απ' αυτούς έχουν μπει στην πολιτική («κεφαλαιοποιώντας» σύμφωνα με ορισμένους –«κακοπροαίρετους» ίσως– την παλιά αποκοτιά τους), άλλοι πάλι διοχέτευσαν την τότε ενεργητικότητά τους σε πιο προσοδοφόρες –υλικά ή και «ηθικά»– δραστηριότητες, άλλοι, τέλος, απλώς γύρισαν στα σπίτια τους.

Η προσωπική διαδρομή των πρωταγωνιστών της εξέγερσης του Πολυτεχνείου, αλλά και όλα όσα γράφτηκαν, ειπώθηκαν και έγιναν γύρω από το γεγονός αυτό θυμίζουν έντονα αντίστοιχες διαδρομές, αντιδράσεις και εξελίξεις των πρωταγωνιστών του Μάη του '68. Τηρουμένων των αναλογιών πάντοτε, γιατί σε τελευταία ανάλυση πιο πολλά είναι αυτά που διαφοροποιούν μεταξύ τους τα δύο αυτά γεγονότα παρά εκείνα που τα πλησιάζουν το ένα στο άλλο. Η αλήθεια πάντως είναι ότι για πολλά χρόνια η εξέγερση στο Πολυτεχνείο πυροδοτούσε περιοδικά –έστω και εποχιακά– συζητήσεις, διχογνωμίες, αναμνήσεις, κάποτε κάποτε και φιέστες που αλλοίωναν τη μορφή αλλά και τη φύση του ίδιου του γεγονότος. Θα μπορούσε να αναρωτηθεί λοιπόν κανείς τι νόημα έχει η έκδοση ενός ακόμη βιβλίου για το «Πολυτεχνείο». Θα μπορούσαμε, ίσως, να πούμε ότι καθετί το καινούριο που γράφεται για το γεγονός–σταθμό στην πρόσφατη ιστορία του τόπου μας είναι πάντοτε χρήσιμο κι ευπρόσδεκτο. Κάτι τέτοιο όμως θα αδικούσε, κατά πάσα πιθανότητα, το γεγονός αυτό καθαυτό και θα μείωνε, οπωσδήποτε, την αξία του βιβλίου της Άννας Μαντόγλου. Κατ' αρχάς γιατί το βιβλίο αυτό δεν αποτελεί ένα ακόμα χρονικό της εξέγερσης, δεν προσθέτει νέα, άγνωστα στοιχεία για το πώς διαδραματίστηκαν τα γεγονότα ούτε φιλοδοξεί ν' αναζωπυρώσει το ενδιαφέρον μας για ό,τι ακριβώς συνέβη πριν τριάντα επτά χρόνια. Έπειτα, γιατί το βιβλίο της Άννας Μαντόγλου δεν είναι καν κάποιο ιστορικό ντοκουμέντο στο οποίο, ίσως, θα μπορούσε να βρει κανείς το ενδιαφέρον που παρουσιάζει η αναδρομή σε πρωτογενείς πηγές ενημέρωσης. Με άλλα λόγια, το βιβλίο αυτό δεν είναι ιστορία ούτε «φτιάχνει» την ιστορία. Τη φωτίζει όμως με τρόπο πρωτόγνωρο για τα ελληνικά και σπάνιο για τα διεθνή δεδομένα.

Πρόκειται για ένα βιβλίο κοινωνικής ψυχολογίας και ως τέτοιο θα έπρεπε να το αντιμετωπίσει ο αναγνώστης. Για ένα βιβλίο που αν παρουσιάζει ενδιαφέρον –και κατά τη γνώμη μου παρουσιάζει και

πολύ μεγάλο μάλιστα– το ενδιαφέρον αυτό δεν έγκειται στη θεματολογία του (αν και πιστεύω πως ο αναγνώστης θα μάθει τελικά για το «Πολυτεχνείο» πολύ περισσότερα έτσι, παρά αν διάβαζε ένα πλήρες και λεπτομερές χρονικό των συγκεκριμένων γεγονότων) όσο στην προσέγγισή του. Αναφέρομαι εδώ στο ότι η Άννα Μαντόγλου χρησιμοποιεί την κοινωνική ψυχολογία για να μελετήσει τις συνθήκες κάτω από τις οποίες αναδύθηκε ένα ιστορικό –με την ευρεία έννοια του όρου– γεγονός, για να αναλύσει τους παράγοντες που καθόρισαν τη γέννησή του και για να εντοπίσει τους μηχανισμούς που ενεργοποιήθηκαν πριν και μετά την εμφάνισή του, συμβάλλοντας με αυτόν τον τρόπο στην απομυθοποίησή του και καθιστώντας εφικτή μια πληρέστερη και, όσο το δυνατόν, «αντικειμενικότερη» κατανόησή του. Αναφέρομαι επίσης στην προσπάθεια της συγγραφέως να αξιοποιήσει τον συμβολικό, ιστορικό και πολιτικό πλούτο του συγκεκριμένου γεγονότος (την εξέγερση στο Πολυτεχνείο) για να ελέγξει τη βιωσιμότητα ενός κοινωνιοψυχολογικού μοντέλου (συγκεκριμένα του τριαδικού μοντέλου κοινωνικής επιρροής), για να εντοπίσει τα τυχόν κενά του και για να «διορθώσει» τις πιθανές του ατέλειες, βασιζόμενη όχι πλέον σε πειραματικά δεδομένα αλλά στην κοινωνιοψυχολογική πραγματικότητα, έτσι όπως προκύπτει από ένα γεγονός-σταθμό της πρόσφατης ιστορίας μας.

Ο στόχος δηλαδή της Άννας Μαντόγλου είναι διπλός. Απ' τη μια μεριά, να προσφέρει (ελέγχοντας τις δυνατότητες και τις αδυναμίες του) ένα νέο εργαλείο, την κοινωνική ψυχολογία, στη μελέτη ιστορικοπολιτικών γεγονότων. Από την άλλη, να πλουτίσει, να διευρύνει και να καταστήσει πιο ευέλικτο το θεωρητικό και μεθοδολογικό οικοδόμημα της κοινωνικής ψυχολογίας, προσαρμόζοντάς το στις απαιτήσεις της ιστορικής και πολιτικής «πραγματικότητας». Το εγχείρημα και φιλόδοξο ήταν, και αναγκαίο. Φιλόδοξο, γιατί απαιτείται υπερβολική αυστηρότητα για να μπορέσει ο ερευνητής-κοινωνικός ψυχολόγος να περιοριστεί στη χρήση του θεωρητικού του υπόβαθρου και των μεθοδολογικών του εργαλείων στη μελέτη ιστορικών και πολιτικών φαινομένων, χωρίς να προβεί ούτε σε ψυχολογίζουσες (παρ)ερμηνείες ούτε σε ιδεολογικές αναγωγές. Αναγκαίο, γιατί η κοινωνική ψυχολογία, παρά τον πλούτο των φαινομένων που έχει μελετήσει και ανακαλύψει, παρά την ευρηματικό-

τητα που χαρακτηρίζει τη μεθοδολογία της, χρειάζεται ακόμη να «αποδείξει» στο ευρύ κοινό, καθώς και στον ίδιο της τον εαυτό, τη χρησιμότητά της. Ότι δηλαδή δεν αποτελεί ένα αποστειρωμένο πεδίο ακαδημαϊκής έρευνας, αλλά μπορεί –και οφείλει– να χρησιμεύσει στην πληρέστερη κατανόηση όσων συμβαίνουν γύρω μας αλλά και σ' εμάς τους ίδιους. Και ότι είναι η μόνη, ίσως, κοινωνική επιστήμη που έχει τη δυνατότητα να σπάσει το φράγμα του αυτονόητου, να κάνει τη διάκριση ανάμεσα στην ιδεολογία και το ιδεολόγημα και να καταστήσει σαφές ότι η αλήθεια του ενός είναι το ψέμα του άλλου. Αναγκαίο, επίσης, γιατί τόσο η ιστορία όσο και η πολιτική επιστήμη έχουν αντιληφθεί προ πολλού την ανάγκη διεύρυνσης του τρόπου προσέγγισης των φαινομένων που μελετούν, και έχουν επιχειρήσει, επίσης προ πολλού, να δανειστούν από την ψυχολογία τις θεωρίες εκείνες που θα συνέβαλαν σε μια πληρέστερη κατανόηση των ιστορικών και πολιτικών δρώμενων. Δυστυχώς όμως, είτε από πλημμελή γνώση του ερευνητικού πεδίου από το οποίο αντλούν τα νέα επιστημονικά τους εργαλεία είτε επειδή συμμερίζονται την κοινωνική αναπαράσταση της ψυχολογίας που ταυτίζει το ψυχολογικό και το ατομικό και/ή το ψυχοπαθολογικό, οι μέχρι τώρα απόπειρες ιστορικών και πολιτικών επιστημόνων προς αυτή την κατεύθυνση έπεφταν, ως επί το πλείστον, στην παγίδα της ψυχολογιοποίησης, προκαλώντας έτσι τα αντίθετα από τα αναμενόμενα αποτελέσματα. Ήταν λοιπόν καιρός να δοκιμάσει τις δυνάμεις της η ίδια η κοινωνική ψυχολογία.

Αυτό ακριβώς επιχείρησε με το βιβλίο της η Άννα Μαντόγλου. Το αποτέλεσμα, πιστεύω, ήταν θετικό, παρ' όλες τις ατέλειες που βρίσκει πάντοτε κανείς σε μια πρωτότυπη εργασία. Η αίσθησή μου πάντως είναι ότι, μέσα από τη διαλεκτική που αποπειράθηκε να θεσπίσει η Άννα Μαντόγλου ανάμεσα στην πειραματική¹ κοινωνική ψυχολογία και την πρόσφατη πολιτική ιστορία μας, βγαίνουν όλοι κερ-

1. Ο όρος «πειραματική» έχει τη σημασία του, δεδομένου ότι, απ' όσο γνωρίζω, για πρώτη φορά επιχειρείται εδώ ένα τέτοιο «πάντρεμα». Παλιότερα, για παράδειγμα το 1978, ο Billig είχε επιχειρήσει με επιτυχία μια κοινωνιοψυχολογική προσέγγιση των νεοφασιστικών κινήματων στη Μεγάλη Βρετανία, η οποία όμως δεν βασιζόταν σε πειραματικά δεδομένα.

δισμένοι. Η κοινωνική ψυχολογία σίγουρα (για τους λόγους που ανέπτυξα προηγουμένως), αλλά –γιατί όχι;– ίσως και η ίδια η εξέγερση στο Πολυτεχνείο, ακριβώς γιατί μετά από τόσα χρόνια, απομυθοποιούμενη, εγκατέλειψε τη σφαίρα του φανταστικού και απέκτησε ξανά την ανθρώπινή της διάσταση. Γιατί, σε τελευταία ανάλυση, οι άνθρωποι φτιάχνουν την ιστορία τους, οι άνθρωποι ζουν μαζί της και οι άνθρωποι την ερμηνεύουν. Είναι σίγουρο πως ένας λαός έχει ανάγκη από ήρωες. Πάνω απ’ όλα όμως έχει ανάγκη από σκεπτόμενα άτομα που, σεβόμενα τους ήρωές τους, έχουν παράλληλα συνείδηση των διαδικασιών ηρωοποίησης και φαλκίδευσής τους.

Στάμος Παπαστάμου